

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2022 / Vol. XLI / 1 / 75-87
Pregledni naučni rad
Priljeno: 29. mart 2022. godine
Prihvaćeno: 13. april 2022. godine
DOI: 10.47152/ziksi2022015
UDK: 316.47:343.811

OSVRT NA POČETKE PROUČAVANJE ZATVORSKE SOCIJALNE KLIME I RAZVOJ INSTRUMENTATA ZA PROCENU*

Ljeposava ILIJIC*,
Milena MILIĆEVIĆ*,
Olivera PAVIĆEVIĆ*

Pojam zatvorske socijalne klime predstavlja popularnu konceptualizaciju koja se koristi za opisivanje kontekstualnih svojstava zatvora koja mogu imati značajan uticaj na ponašanje pojedinaca, i opisuje kako je zapravo živeti i raditi u zatvorskoj sredini, uključujući pri tome međuljudske odnose, ali i materijalne i organizacione dimenzije zatvorskog života. Dosadašnja istraživanja ukazuju da su pozitivne individualne percepcije zatvorske klime povezane sa većim stepenom blagostanja i boljim mentalnim zdravljem, manjim brojem disciplinskih prestupa i nižim stepenom agresije, kao i nižom stopom recidivizma osuđenika. Oslanjajući se na prethodna teorijska i empirijska saznanja, autorke u ovom radu istražuju pojam zatvorske socijalne klime, i to sumiranjem teorijskih polazišta na kojima je baziran i razvijen savremeni koncept zatvorske socijalne klime. Takođe, prikazuju prve instrumente za procenu zatvorske socijalne klime, sa posebnim akcentom na prikazu konceptulane i metodološke

* Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku, broj Projekta: 7750249, naziv: Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects (PrisonLIFE).

* Naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. E mail: lalalela_bgd@yahoo.com. <https://orcid.org/0000-0001-5090-1489>

* Viša naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Email: mileninaadresa@gmail.com <http://orcid.org/0000-0001-8344-5504>

* Naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja E mail: oliverapavicevic4@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-4455-7236>

osnove istraživanja koje su prethodile konstruisanju Measuring the Quality of Prison Life (MQPL) kao jednog od najsavremenijih i najpouzdanijih instrumenata za merenje zatvorske socijalne klime.

KLJUČNE REČI: zatvor / osuđenici / zatvorska socijalna klima / procena zatvorske socijalne klime / MQPL

1. UVODNA RAZMATRANJA

Postizanje i održavanje bezbednog i stimulativnog zatvorskog okruženja, posebno u uslovima velike prenaseljenosti zatvora i budžetskih ograničenja, izazov je sa kojim se mnoge zemlje suočavaju. Međutim, stvaranje pozitivnog okruženja, u sredini kao što je zatvorska, nije lak zadatak (Bosma et al., 2020b: 355). Zatvor je složen sistem koji čine ljudi različitog psihološkog, socijalnog i kulturnog porekla i koji komuniciraju u veoma ograničenom i u određenoj meri, deprivirajućem okruženju (Wenk & Moos, 1972).

Zatvorska klima predstavlja važnu karakteristiku svakog zatvora (van Ginneken & Nieuwbeerta, 2020: 1). Iako je poslednje tri decenije uočljivo sve veće interesovanje naučnika za proučavanje socijalne klime (Ilijić et al., 2020, prema: Milićević, 2017; Park, 2018), pregledom literature se može uočiti da su teorijske postavke na kojima počiva koncept zatvorske socijalne klime i dalje prilično nejasne, kao i da ne postoji usaglašenost oko definisanja ovog koncepta (van Ginneken & Nieuwbeerta, 2020).

Pojam zatvorske socijalne klime predstavlja popularnu konceptualizaciju koja se koristi za opisivanje kontekstualnih svojstava zatvora koja mogu imati značajan uticaj na ponašanje pojedinaca, i opisuje kako je zapravo živeti i raditi u zatvorskoj sredini (Wright, 1985). Zatvorska klima obuhvata ideju da je percepcija okoline važna, pa se u tom kontekstu, ona može definisati kao percipirani kvalitet uslova života u zatvoru, uključujući pri tome međuljudske odnose, ali i materijalne i organizacione dimenzije zatvorskog života (Moos, 1997). Razlike u klimi u pojedinim zatvorima ili zatvorskim jedinicama smatraju se izuzetno značajnim jer se pretpostavlja da je bolja zatvorska klima povezana s pozitivnijim ponašanjem osuđenika i većim stepenom njihovog blagostanja (Liebling, 2011).

Međutim, bez obzira na dugu istoriju etnografskih zapažanja o zatvorskoj sredini i mogućim štetnim, negativnim uticajima zatvorske sredine na osuđenike, kao i brojnih studija koje se odnose na procenu efikasnosti programa rehabilitacije, i dalje ostaje nedovoljno istražen uticaj koji zatvorsko psiho-socijalno okruženje (Howells, 2000) ostvaruje na osuđenike i njihovo ponašanje.

Fokus savremenih rehabilitacionih istraživanja, danas je sve više usmeren na „ono što najbolje funkcioniše“ kao i na identifikaciji principa na kojima se zasniva dobra rehabilitaciona praksa (McGuire, 2000). Nije neuobičajeno da se uspešnost zatvorskih programa upoređuje sa programima koji se sprovode u društvenoj zajednici, sa opštim zaključkom da su programi koji se sprovode u društvenoj

zajednici efikasniji. Međutim, o razlozima za različitu efikasnost, retko se raspravljalo i empirijski tragalo. Najčešće obrazloženo je da programi koji se sprovode u zatvoru imaju nisku „ekološku valjanost“, odnosno, da uslovi života u zatvorskoj zajednici, nisu isti kao uslovi života u društvenoj zajednici (Howells, 2000: 2). Pojedini autori navode i da je većina evaluacijskih istraživanja zatvorskih tretmana, uzimala „zdravo za gotovo“ pretpostavku da je „tretman“ ključna varijabla u postizanju i održavanju promena u ponašanju osuđenika (Lösel, 1995: 19), zanemarujući pri tome uticaj koji ostvaruju faktori iz zatvorskog okruženja i zatvorske socijalne klime na osuđenike i tretman. Naučni napredak u razumevanju društvenih odnosa koji važe u zatvorskoj zajednici doveo je i do uvažavanja širih aspekata socijalne i moralne klime u zatvorima i proučavanja njihovog uticaja na ishode primenjenih tretmana (Lösel, 1992, prema: Auty & Liebling, 2019).

Čini se da je zatvorska klima onaj ključni faktor koji je često bio zanemaran u istraživanjima koja procenjuju faktore koji utiču na efikasnost izvršenja zatvorske kazne. Drugim rečima, zatvorska socijalna klima jedan je od nekoliko ekoloških faktora koji bi mogli objasniti značajne razlike u ishodim primenjenih programa tretmana u zatvorima (Attar-Schwartz, 2017).

Oslanjajući se na prethodna teorijska i empirijska saznanja, opravdano je dalje istražiti pojam zatvorske socijalne klime, i to sumiranjem teorijskih polazišta na kojima je baziran i razvijen savremeni koncept zatvorske socijalne klime. Posledično, neophodno je prikazati prve instrumente za procenu zatvorske socijalne klime, sa posebnim akcentom na prikazu konceptulane i metodološke osnove istraživanja koje su prethodile konstruisanju *Measuring the Quality of Prison Life* (MQPL) kao jednog od najsavremenijih i najpouzdanijih instrumenata za merenje zatvorske socijalne klime.

2. O TEORIJSKOJ POZADINI I OSNOVAMA NA KOJIMA SU BAZIRANA ISTRAŽIVANJA ZATVORSKE SOCIJALNE KLIME

Zatvorska socijalna klima jedna je od centralnih kriminoloških i penoloških tema poslednjih decenija, a njeno izučavanje važno je ne samo za praktičare, već i za kreatore javnih politika (van Ginneken & Nieuwbeerta, 2020).

U literaturi se često nalazi podatak da početak interesovanja za zatvorsku klimu seže još od Clemmer-ove studije prilagođavanja zatvoru (Clemmer, 1940) i Sykes-ove studije o Zatvoreničkoj zajednici (Sykes, 1958; van Ginneken, & Nieuwbeerta, 2020). U svojoj studiji o zatvorima sa maksimalnim stepenom obezbeđenja, Sykes je prvi opisao “muke zatvaranja” (*pains of imprisonment*) tj. deprivacije koje predstavljaju teškoće, nanose psihičku bol, remete osuđenikov osećaj lične vrednosti i identiteta (Sykes, 1958 prema Ilijić, 2014). Zatvorska sredina i zatvor kao ustanova, sa svim svojim karakteristikama i ograničenjima, neminovno proizvodi određeni stepen depriviranosti osuđenika koja ima negativan uticaj na ponašanje i efekte tretmana (Ilijić, 2014: 78).

Koncept zatvorske klime oličava ideju da „bolovi zatočeništva” mogu varirati u zavisnosti od uslova zatočeništva (van Ginneken & Nieuwbeerta, 2020). Vremenom razvijani su instrumenti za merenje različitih aspekata zatvorske klime (Liebling & Arnold, 2004; Liebling et al., 2011; Moos, 1975; Wright, 1985), ali i utvrđivanje odnosa i uticaja između zatvorske klime i dobrobiti osuđenika, ponašanja osuđenika i poštovanja discipline u zatvoru i recidivizma.

Zatvorska socijalna klima, kao multidimenzionalni konstrukt (Auty & Liebling, 2019) se sastoji od različitih komponenti koje opisuju kako (na koji način) osoblje ili osuđenici doživljavaju određenu (zatvorsku) jedinicu. Ove komponente sadrže niz karakteristika, koje uključuju (ali se ne ograničavaju samo na to) npr. koliko su osuđenici i osoblje bezbedni od pretnji agresijom i nasiljem (od strane drugih osuđenika), koliko je prisutna podržavajuća terapijska usmerenost, u kojoj meri su zadovoljene fizičke / psihološke potrebe osuđenika, i u kojoj meri se vidi da sredina, (zatvorska) pruža priliku za učenje novih veština i usvajanje prosocijalnog ponašanja (Tonkin, 2016; Schalast et al., 2008).

Iako predstavlja veliki izazov, poboljšanje kvaliteta zatvorskog života može biti od koristi na mnogo načina. Veliki broj studija je naglasio važnost i uticaj koji zatvorska socijalna klima ima na odnos i zadovoljstvo odnosima osoblja i osuđenika (Rossberg & Friis, 2004), prilagođavanje pojedinaca na zatvaranje, među kojima se ističe učestalost fizičkog i verbalnog nasilja (Long et al., 2011), probleme mentalnog zdravlja (Beijersbergen et al., 2014). Druga istraživanja su dokumentovala da stimulativno zatvorsko okruženje može povećati spremnost i motivaciju osuđenika za aktivnije uključivanje u tretmane rehabilitacije (Long et al., 2011).

Dosadašnja istraživanja ukazuju da su pozitivne individualne percepcije zatvorske klime povezane sa većim stepenom blagostanja i boljim mentalnim zdravljem (Gonçalves et al., 2016; Van Ginneken et al., 2019), manjim brojem disciplinskih prestupa i nižim stepenom agresije (Bosma et al., 2020a; Long et al., 2011), kao i nižom stopom recidivizma osuđenika (Schubert et al., 2012).

Polazeći od prvih studija Sykes-a i Clemmer-a, do danas, naučnici polažu temelje teorijskog modela zatvorske klime unapređujući ovaj koncept novim teorijskim saznanjima i empirijskim rezultatima.

Od ranih šezdesetih godina prošlog veka, tačnije od prvih početaka i istraživanja organizacionog okruženja, „klima” je bila konceptualizovana na različite načine. Na primer, Zald (1960) je proučavao klimu „međuljudskih odnosa” između osoblja, između osuđenika, i između osoblja i osuđenika u kazneno-popravnim ustanovama za maloletnike. Street (1965) je ispitivao klimu „depriviranosti i degradacije” u vaspitno popravnim ustanovama za maloletnike. Aiken i Hage (1966) i Miller (1967) su procenjivali odnos između organizacione strukture i klime otuđenja. Moos (1975) je istraživao klimu „odnosa”, „lični razvoj i rast”, i „održavanje sistema i sistem promena” u programima psihijatrijskog lečenja, kazneno-popravnim ustanovama za maloletnike i odrasle, i nizu drugih sredina/ustanova.

Uopšteno govoreći, još od prvih istraživanja, diferencirala su se dva pristupa u merenju organizacionih svojstva kao što je institucionalna klima, a to su

”subjektivni” pristup (koji se takođe naziva ”psihološki” ili ”procesni”) u kojem se odgovori prikupljaju od pojedinih članova organizacije/ustanove, a zatim se agregiraju da bi se dobile mere odnosno procenila klima organizacije u celini, i „objektivni“ pristup (takođe poznat i kao „organizacioni” ili „strukturalni”) pri čemu informacije na organizacionom nivou prikupljaju iz organizacionih zapisa (Pennings, 1973).

Većina prvih istraživanja institucionalne klime su se bazirala ili na jednom ili na drugom pristupu i nisu obuhvatala istraživanja klime u zatvorskim sredinama. Prvi instrumenti razvijeni za procenu socijalne klime kazneno popravnih ustanova bili su u suštini dizajniran za upotrebu u programima tretmana i lečenja maloletnika.

Instrument koji je dizajnirao Moos (1975) za procenu socijalne klime kazneno-popravnih ustanova, u stvari, proizilazi iz modifikacije instrumenta koji je razvio prvenstveno za upotrebu u psihijatrijskim ustanovama (*Ward Atmosphere Scale*). Njegov osnovni cilj je bio da stvori instrument koji bi se mogao primenjivati i na osuđene i na osoblje, a koji će obezbediti pouzdane informacije o širokom spektru dimenzija karakterističnih za kazneno popravne ustanove (Saylor, 1984). Dimenzije (podskale) koje su Moos i njegove kolege razvili i adaptirali za različite tipove ustanova (npr. psihijatrijske bolnice, kazneno popravne zavode za mololetnike, kazneno popravne zavode za odrasle i sl.) bili su, empirijski izvedeni i proizveli sa tri opšte kategorije ili dimenzije koje su korisne u opisivanje klime različitih ustanova zatvorenog tipa. Moos (1975) zaključuje da postoje dokazi koji ukazuju na to da se sva socijalna okruženja (različitih institucija) mogu prikladno kategorisati u tri šire dimenzije, a to su: 1) odnosi, 2) lični razvoj i 3) održavanje sistema i promena sistema.

U instrumentu koju je dizajnirao za procenu socijalne klime zatvorske sredine, svaka od ove tri dimenzije se sastoji od zasebnog skupa od nekoliko podskala koje uključuju: uključenost, podršku, ekspresivnost/izražajnost, autonomiju, praktičnuorijentaciju, orijentaciju ka ličnim problemima, red i organizaciju, jasnoću i kontrolu od strane osoblja. *CIES (Correctional Institutions Environment Scale)*, je bio dizajniran tako da maksimizira varijansu između institucija ili između različitih jedinica iste institucije, pod pretpostavkom da se institucije ili jedinice koje se porede razlikuju po filozofiji tretmana ili efikasnosti (Moos, 1975: 38). Međutim, Uprava za zatvore SAD i Udruženje za standarde kazneno popravnih ustanova nisu ispoljavali zainteresovanost za širu primenu instrumenta, jer su smatrali da će ova vrsta komparativne analize da dovede do disfunkcionalne konkurencije među ustanovama, koje bi bile orijentisane samo ka poboljšanju skora institucije na skali, bez ostvarivanja stvarnih, pratećih promena uokruženju (Saylor, 1984). S druge strane, pojedini autori navode da je psihometrijski kvalitet *CIES*-a upitan, posebno u pogledu pouzdanosti, unutrašnje konzistentnosti i predložene faktorske strukture (Tonkin, 2016).

Praktičan instrument za merenje zatvorske socijalne klime koristan je i kao kontrolni mehanizam odnosno, kao sredstvo diskontiranja već postojećih razlika u institucijama, i omogućava evaluaciju implementiranih programa ili politike upravljanja. Danas, postoji veliki broj instrumenata za procenu subjektivne (ili

psihološke) zatvorske socijalne klime. U sistematskom pregledu Tonkin (2016) navodi da je do sada razvijeno dvanaest upitnika koji su u široj upotrebi. Pregledom literature, uočavamo da su među najčešće primenjivanim skalama za procenu zatvorske socijalne klime navode, prethodno pomenuti CIES (*Correctional Institutions Environment Scale*) (Moos, 1974), EssenCES (*Essen Climate Evaluation Schema*) (Schalast, Redies, Collins, Stacey & Howells, 2008) i MQPL (*Measuring the Quality of Prison Life*) (Liebling, 2004).

Upitnik za procenu klime u Esenu (*EssenCES*) je kratak upitnik, prvobitno razvijen za procenu suštinskih osobina socijalne i terapijske atmosfere na odeljenjima forenzičke psihijatrije, koja je posmatrana kao ključni faktor za zdravlje i dobrobit osoblja i pacijenata, i ishoda intervencija. Počevši od 1993. godine, u nizu studija, evaluirani su različiti setovi upitnika, sa ciljem da se identifikuju nezavisne osobine socijalne klime, koje su stabilne u različitim okruženjima, kao i njihovi uzroci. Upitnik je trebalo da bude kraći i ekonomičniji od prethodne, dobro poznate *Ward Atmosphere Scale* (Moos, 1974; 1997), sa jednostavnijom i stabilnijom strukturom osobina socijalne klime. Kao ishod ovog procesa, konstruisan je instrument od 15 stavki, poznat kao Esenska šema/upitnik za procenu klime (*EssenCES*), koja meri tri dimenzije: *terapijsku podršku/oslonac, koheziju i međusobnu podršku pacijenata i iskustvenu bezbednost* (u odnosu na pretnju nasiljem i agresijom) (Schalast & Tonkin, 2016). Upitnik je modifikovan za upotrebu u kazneno popravni zavodima, uz manju adaptaciju postojećih formulacija, a klimatske dimenzije, koje meri, označene su kao: podrška i oslonac, kohezija osuđenika i bezbednost u zatvoru (Schalast & Tonkin, 2016).

Iako ne postoji složena teorijska pozadina dimenzionalne strukture upitnika, moglo se uočiti da tri identifikovane dimenzije poseduju značajnu „validnost“ odnosno relevantnost (Schalast & Tonkin, 2016). Pružanje dovoljnog nivoa *terapijske podrške i oslonca* je suštinska karakteristika svakog terapijskog okruženja i odnosa. Iz perspektive pacijenta/osuđenika, osoblje treba da bude zainteresovano, otvoreno i pruža podršku. Mnoge studije pružaju dokaze da je doživljavanje pozitivnog i podržavajućeg terapijskog odnosa jedan od najboljih prediktora ishoda lečenja pacijenata odnosno, tretmana u zatvoru (Schalast & Tonkin, 2016; Martin et al., 2000).

Stepen *kohezije i međusobne podrške* pacijenata/osuđenika mogu da ukazuju na to da li postoje karakteristike „terapijske zajednice” (Rapoport, 1960) na odeljenju/krilu ustanove. U grupnoj psihoterapiji, stepen kohezije pacijenata je u korelaciji sa ishodom lečenja (Beech & Fordham, 1997), a grupna kohezivnost se smatra centralnim faktorom koji utiče na uspeh primenjenog tretmana. *Bezbednost* predstavlja bazičnu ljudsku potrebu, a atmosfera napetosti uz postojanje pretnje nasiljem ne pogoduje efikasnom sprovođenju tretmana (Schalast & Tonkin, 2016). „Terapijsko institucionalno okruženje je ono u kome ima malo ili nimalo nasilja i agresije” (Collins & Munroe, 2004: 131). S druge strane, prisilni kolektivi – sastavljeni od rizičnih pojedinaca – predstavljaju kompleksne društvene sisteme, i stoga se bezbednost može smatrati ključnom dimenzijom koja karakteriše terapijsku

klimu u opštoj i forenzičkoj psihijatriji, kao i rehabilitacionu klimu u zatvorskim uslovima.

Navedeni instrument se fokusira na tri jednostavna, odvojena aspekta socijalne klime, koji obezbeđuju validnost i relevantnost. Ipak, ovaj pristup ima svoje prednosti i nedostatke. Smatra se da je dovoljno složen da prepozna da socijalna klima nije jedinstven, monodimenzionalni konstrukt, dok sa druge strane, kao najveće ograničenje često se navodi sužavanje dimenzionalnosti podataka o socijalnoj klimi na tri faktora.

Koncept kvaliteta života u zatvorima obično je vezan za rehabilitaciju u smislu uzročnog odnosaobjašnjene pretpostavkomda osuđenici mogu bolje reagovati na tretmane u zatvorima, ako je njihovo lično zadovoljstvo na višim nivoima. Mnogi autori pokušali su da odvoje važnost koju kvalitet života u zatvorima ima nakrajnjicilj – resocijalizaciju i smanjenja recidivizma ili rizika od kriminala, ali i od faktora mogu imati neki uticaj na to. Empirijska osnova o odnosu između kvaliteta zatvorskog života i odgovora na bilo koju vrstu rehabilitacionog tretmana dala je zapanjujuće rezultate (Ilijić et al., 2020; Park, 2018).

Najznačajnija konceptualna i metodološka osnova za razumevanje zatvorskog života razvijena je okviru studije rađene na Kembridž Univerzitetu (Cambridge University Prisons Research Centre – istraživanje poznato pod nazivom MQPL), i imala je za cilj da odgovori na pitanja o prirodi, kvalitetu, upravljanju i efektima zatvora merenjem *kvaliteta života u zatvorima*. Ova longitudinalna empirijska istraživanja (2001–2011) su merila kvalitet života u zatvorima i pokušala da dođu do rezultata istraživanjem socijalnog okruženja u zatvorima, procenom doživljaja zatvora, identifikacijom sadržaja koji je važan za merenje, utvrđivanjem razlika koje postoje između zatvora, kao i uspostavljanjem konceptualnog okvira koji bi bio relevantan za merenje kvaliteta zatvora (Liebling et al., 2011).

MQPL se sastoji od niza empirijsko-konceptualnih dimenzija, kao što su „poštovanje“, „odnosi između osoblja i osuđenika“, „humanost“, „pravednost“, „profesionalizma osoblja“, organizacija idoslednost“, „bezbednost“, „lični razvoj“ i „blagostanje“, koji odražavaju aspekte zatvorskog života koji imaju značajne varijacije, i koji su osuđencima najvažniji. Kako ističe Liebling (2014) najvažnije dimenzije, koje najviše doprinose varijacijama u nivoima ličnog razvoja među osuđencima, su „humanost“, „profesionalizam osoblja“, „pomoć i podrška“, „birokratski legitimitet“ i organizacija i doslednost. Postoje indikacije da su bolji rezultati na ovim dimenzijama u značajnoj korelaciji sa boljim rezultatima nakon otpuštanja iz zatvora, u periodima praćenja od jedne i dve godine, nakon otpuštanja. Oni su svakako povezani sa većim blagostanjem ili nižim stopama samoubistava, i boljim ishodima drugih mera kao što su red i disciplina u zatvoru. Navedeni nalazi koje navodi Liebling su u skladu sa teorijskom literaturom o legitimnosti i doslednosti, blagostanju i dobrobiti osuđenika, dobrom strukturom i upravljanjem (Liebling, 2014).

U jednom od prvih istraživanja Liebling (2008) je ocenjivala uticaj koji ostvaruje savremena zatvorska politika u Engleskoj na kvalitet zatvorskog života osuđenika.

Rezultati su pokazali da su osuđenici koji su osećali da su nepravedno tretirani postali ogorčeni, što je direktno negativno uticalo na njihovu percepciju kvaliteta života. Sugerirajući da određene vrste zatvorskih politika mogu imati uticaja na kvalitet života, a samim tim i na zatvorsku stabilnost, autorka naglašava da je psihološko blagostanje zatvorenika takođe važan deo rehabilitacije, i da je ono delimično u rukama zatvorskih radnika (Liebling, 2008).

Kvalitet zatvorskog života ili pregled njegovih „moralnih performanci“ razvijen u MQPL – *the Measuring the Quality of Prison Life* predstavlja pokušaj uspostavljanja konceptualne i metodološke osnove za razumevanje zatvorskog života. Pri tome je istaknuta važnost postupka koji omogućava da društveno i naučno istraživanje bude samokritično i oprezno u načinu na koji koncipira društvene i naučne varijable. One izražavaju složene i apstraktne kategorije dizajnirane tako da budu merljive. Shodno tome, ni pojmovi, ni stavke u njima ne pretenduju da budu definitivni (Liebling, 2012: 3).

Projekti na kojima se temelji razvoj i upotreba primenjenih metodoloških alata predstavljaju niz pokušaja da se sa preciznošću reflektuje socijalna, relacijska i moralna klima zatvora. Istraživanje u većoj meri, teži ostvarivanju društveno naučnih ciljeva, nego političkog interesa. Istraživanje za znanje (*research for knowledge*) je bio glavni cilj i zbog toga su se zahtevali precizni i autentičani opisi i konceptualna jasnoća. Period od deset godina, tačnije, od 2001. do 2011. godine, omogućio je kumulativnost i rekurzivni razvoj koji je empirijske opservacije mogao da upotrebi u razvijanju teorija i koncepcija relevantnih za zatvorsko životno iskustvo.

Društveno naučno i idejno opredeljenje koje stoji u osnovi razvoja ovog istraživanja je jedno od njegovih najznačajnijih svojstava. Posvećenost u istraživanju prirode pojava i njihovog dubinskog i kvalitativnog porekla mogu objasniti „validnost lica“ (osoblja i osuđenika“, „prepoznati rezultate“) i ostvariti razumne performanse na nivou objašnjenja (rezultati se mogu koristiti u statističkom objašnjenju razlika u stopama samoubistva, nivoima dobrobiti, iskustvima ličnog razvoja i rizika od poremećaja) (Liebling, 2012: 4). Značajni pojmovi, pažljivo operacionalizovani iz temelja, verovatnije će dovesti do smislenog rezultata (zreli kvantitativni podaci) nego slučajne teorije života i kvaliteta zatvora koje pretežno interesuju kreatore politika. To je razlog što, „teško merljivi“ kvalitativni i moralni aspekti života u zatvorima nedostaju u postojećim podacima i performansima. Oni čine važne razlike između različitih zatvora, između i unutar javnog i privatnog sektora (Johnsen et al., 2011, prema: Liebling, 2012: 4).

Na osnovu istraživanja u sedam zatvorskih ustanova i na osnovu ukupnog uzorka od 1147 zatvorenika (Liebling & Arnold, 2004) izvršena je kombinacija konceptualnih i statističkih metoda kroz proces teorijskog promišljanja o faktorima koji se generišu na bazi terenskog iskustva i intervjua i konačno potvrđuju na bazi statističke provere. Konačni skup dimenzija je tematski grupisan u pet sveobuhvatnih kategorija: dimenziju harmonije, dimenziju profesionalizma; dimenziju sigurnosti; dimenziju porodičnog kontakta i dimenziju blagostanja i razvoja – sve one zajedno čine dimenziju *moralnog kvaliteta života u zatvoru*.

Navedene i druge dimenzije koje su ispitivane u pomenutom istraživanju (Liebling & Arnold, 2004) predstavljaju pažljivo izbalansiran konceptualni okvir za razmišljanje o moralnom kvalitetu zatvora na bazi iskustva osuđenika. Kako navode autori, instrument predstavlja alat za razmišljanje i analizu, kao i za “identifikaciju simptoma” koji ukazuju na moralne propuste i stremljenje ka legitimitetu (Liebling et al., 2011).

3. PAR REČI U MESTO ZAKLJUČKA

Iako je današnje zatvaranje i izvršenje zatvorske kazne izazva brojne, nove i goruće probleme, koje uključuju masovno zatvaranje i visoku stopu recidivizma, staro pitanje – na koji način „muke zatvaranja“ utiču na prilagođavanje pojedinaca na zatvor, ostaje i dalje relevantno (van Ginneken et al., 2019: 1385).

Konceptualno razumevanje zatvorskog okruženja usredsređeno na razumevanje međuljudskih odnosa je korisno i vredno sa stanovišta utvrđivanja dimenzija zatvorskog života koje empirijski pokazuju velike razlike u zatvorskoj moralnoj klimi. Moralna klima u zatvorima može imati značajne efekte na ishode primenjenih kazni i tretmana u zatvorima (Liebling & Arnold, 2004) i u tom kontekstu, svetove „merenja morala“ i standarde ljudskih prava u zatvorima, u tom smislu, treba značajno približiti (Liebling, 2011).

Tri centralne, i univerzalne teme, važne za razumevanje zatvorske klime: opstanak, upravljanje i tranzicija/prilagođavanje, uključuje postavljanje pitanja kako preživeti zatvor, kako je autoritet raspodeljen u zatvorima i kako se zatvori menjaju kroz vreme. Aspekti zatvorskog života kao što su poštovanje, humanost, korektnost i relacije između osuđenika i zatvorskog osoblja su presudni za osuđenike i povezani su sa osećanjem koje izaziva tretman od strane zatvorskog osoblja. Shodno tome su, kvalitet života u zatvorima i društvena praksa svakodnevnog života tesno povezani (Liebling et al., 2012; Liebling & Arnold, 2004).

Jedan od načina da se poboljša zatvorska socijalna klima jeste traganje za faktorima koji su promenljivi (od strane uprave) i koji su povezani sa osuđeničkom percepcijom zatvorskih uslova, kao što je postupanje sa osuđenicima. Izrazito nepoštovanje, nepošteno ili ponižavajuće postupanje dovode do psihološke patnje, besa, napetosti i depresije (Liebling, 2011). Usmerenost ili sprečavanje ovih štetnih aspekata zatvorskog života i promocija pozitivnih međuljudskih odnosa mogu sprečiti negativne ishode i nasilje u zatvorskim zajednicama

Čini se da ne treba posebno naglašavati važnost umanjivanja negativnih efekata zatvora, ne samo iz humanih razloga, već i zbog znatno šire brige za bezbednost, ali i zbog toga što negativna zatvorska socijalna klima može imati štetne posledice koje prevazilaze trajanje zatvorske kazne.

LITERATURA

- (1) Attar-Schwartz, S. (2017). Experiences of victimization by peers and staff in residential care for children at risk in Israel from an ecological perspective. In A. V. Rus, S. R. Parris, & E. Stativa (Eds.), *Child maltreatment in residential care* (pp. 269–299). Cham: Springer International Publishing AG.
http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-57990-0_13
- (2) Aiken, M., & Hage, J. (1966). Organizational alienation: A comparative analysis. *American Sociological Review*, 31(4), 497–508. <https://doi.org/10.2307/2090773>
- (3) Auty, K. M., & Liebling, A. (2019). Exploring the Relationship between Prison Social Climate and Reoffending. *Justice Quarterly*, 37(2), 358–381.
<http://dx.doi.org/10.1080/07418825.2018.1538421>
- (4) Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J., Eichelsheim, V. I., van der Laan, P. H., Nieuwebeerta, P. (2014). Procedural justice and prisoners' mental health problems: A longitudinal study. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 24(2), 100–112.
<https://doi.org/10.1002/cbm.1881>
- (5) Bosma, A. Q., van Ginneken, E. F. J., Sentse, M., & Palmen, H. (2020a). Examining Prisoner Misconduct: A multilevel test using Personal Characteristics, Prison Climate and Prison Environment. *Crime & Delinquency*, 66(4), 451–484.
<http://dx.doi.org/10.1177/0011128719877347>
- (6) Bosma, A. O., van Ginneken, E., Palmen, H., Pasma, A. J., Beijersbergen, K., & Nieuwebeerta, P. (2020b). A New Instrument to Measure Prison Climate: The Psychometric Quality of the Prison Climate Questionnaire. *The Prison Journal*, 100(3), 355–380. <https://doi.org/10.1177/0032885520916819>
- (7) Beech, A. R., & Fordham, A. S. (1997). Therapeutic climate of sex offender treatment programs. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 9(3), 219–237.
<https://doi.org/10.1007/BF02675066>
- (8) Collins, M., & Munroe, P. (2004). Preventing and managing violence and aggression in in-patient settings. In Campling, P., Davies, S., & Farquharson, G. (Eds.), *From toxic institutions to therapeutic environments: Residential settings in mental health services* (pp.131–166). London: Gaskell.
- (9) Goncalves, L. C., Endrass, J., Rossegger, A., & Dirkzwager, A. J. (2016). A longitudinal study of mental health symptoms in young prisoners: Exploring the influence of personal factors and the correctional climate. *BMC Psychiatry*, 16(1), 91–101. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0803-z>
- (10) Howells, K. (2000). *The psycho-social environment (PSE) of prisons and its relationship to recidivism*. The Criminology Research Council website. Available on: <http://www.criminologyresearchcouncil.gov.au/reports/2000-11-Howells.pdf>
- (11) Ilijić, Lj., Milićević, M., & Pavićević, O. (2020). Approaches and Methods in the Quality of Prison Life Assessing-measuring and moral climate in prison. In Nedović, G., & Eminović, F. (Eds.), *Approaches and Models in Special Education and Rehabilitation: Thematic Collection of International Importance* (pp. 85–98). Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- (12) Ilijić, Lj. (2014). *Osudeni i deprivacije-uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (13) Liebling, A. (2014). *Prison quality, moral performance and outcomes*. 19th Council of Europe Conference of the Directors of Prison and Probation Services Helsinki, 17–18 June 2014.

- (14) Liebling, A. (2011). Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain. *Punishment & Society*, 13(5), 530–550.
<https://doi.org/10.1177/1462474511422159>
- (15) Liebling, A. (2008). Why Prison Staff Culture Matters. In Byrne, J. M., Hummer, D., & Taxman, F (Eds.), *The Culture of Prison Violence* (pp. 105–122). Boston, MA: Allyn and Bacon Publishing.
- (16) Liebling, A., assisted by Arnold, H. (2004). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality and prison life*. Oxford: Oxford University Press.
- (17) Liebling, A., Hulley, S., & Crewe, B. (2011). Conceptualising and measuring the quality of prison life. In Gadd, D., Karstedt, S. & Messner, S. (Eds.), *The sage handbook of criminological research methods* (pp. 358–372). London: Sage Publishing.
- (18) Long, C. G., Anagnostakis, K., Fox, E., Silaule, P., Somers, J., West, R., & Webster, A. (2011). Social climate along the pathway of care in women’s secure mental health service. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21(3), 202–214.
<https://doi.org/10.1002/cbm.791>
- (19) Lösel, F. (1995). Increasing consensus in the evaluation of offender rehabilitation? Lessons from recent research syntheses. *Psychology, Crime & Law*, 2(1), 19–39.
<http://dx.doi.org/10.1080/10683169508409762>
- (20) Martin, D. J., Garske, J. P., & Davis, M. K. (2000). Relation of the therapeutic alliance with outcome and other variables: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(3), 438–450.
<https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.3.438>
- (21) Miller, G. A. (1960). Professionals in bureaucracy: Alienation among industrial scientists and engineers. *American Sociological Review*, 32(5), 755–67.
<https://doi.org/10.2307/2092023>
- (22) Milićević, M. (2017). Kvalitet života osoba sa ometenošću ili invaliditetom u Republici Srbiji-osvrt na istraživačku praksu. U Đorđević, M., & Sretenović, I. (ur.), *Zbornik rezimea V stručno-naučnog skupa sa međunarodnim učešćem “Aktualnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smatnjama u razvoju”* (str. 59). Beograd: Resurni centar za specijalnu edukaciju.
- (23) Moos, R. H. (1997). *Evaluating treatment environments: The quality of psychiatric and substance abuse programs*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
<https://doi.org/10.4324/9781351291804>
- (24) Moos, R. (1974). *The Correctional Institutions Environment Scale manual*. Consulting Psychologists Press.
- (25) McGuire, J. (2000). *Reducing re-offending: Putting research into practice*. Presentation to a meeting of the Forensic College of the Australian Psychological Society, Adelaide.
- (26) Park, A. (2018). *The Quality of Prison life at the Lledoners Penitentiary System: A Comparative Analysis* (Master thesis paper) Tilburg University, Barcelona
- (27) Pennings, J. M. (1973). Measures of organizational structure: A methodological note. *American Journal of Sociology*, 79(3), 686–704.
<https://doi.org/10.1086/225590>
- (28) Rapoport, R. N. (1960). *Community as doctor*. Tavistock Publications.
- (29) Rossberg, J. I., & Friis, S. (2004). Patients’ and staff’s perceptions of the psychiatric ward environment. *Psychiatric Services*, 55(7), 798–803.
<https://doi.org/10.1176/appi.ps.55.7.798>
- (30) Saylor, W. (1984). *Surveying Prison Environments*. Office of research Federal Bureau of Prisons.

- (31) Schubert, C. A., Mulvey, E. P., Loughran, T. A., & Loyosa, S. H. (2012). Perceptions of institutional experience and community outcomes for serious adolescent offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 39(1), 71–93.
<https://doi.org/10.1177/0093854811426710>
- (32) Schalast, N., Redies, M., Collins, M., Stacey, J., & Howells, K. (2008). EssenCES, a short questionnaire for assessing the social climate of forensic psychiatric wards. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 18(1), 49–58.
<https://doi.org/10.1002/cbm.677>
- (33) Schalast, N., & Tonkin, M. (2016). *The Essen Climate Evaluation Schema EssenCES. A Manual and More*. Toronto, Ontario: Hogrefe.<http://www.open-access.bcu.ac.uk/id/eprint/3661>
- (34) Tonkin, M. (2016). A review of questionnaire measures for assessing the social climate in prisons and forensic psychiatric hospitals. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(12), 1376–1405.
<https://doi.org/10.1177/0306624X15578834>
- (35) Van Ginneken, E. F. J. C., Palmen, H., Bosma, A. Q., & Sentse, M. (2019). Bearing the weight of imprisonment: The relationship between prison climate and well-being. *Criminal Justice and Behavior*, 46(10), 1385–1404.
<https://doi.org/10.1177/0093854819867373>
- (36) Van Ginneken, E. F., & Niuwbeerta, P. (2020). Climate Consensus: A multilevel study testing assumptions about prison climate. *Journal of Criminal Justice*, 69, 101693. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101693>
- (37) Zald, M. (1960). The correctional institution for juvenile offenders: An analysis of organizational ‘character’. *Social Problems*, 8(1), 57–67.
<https://doi.org/10.2307/798630>
- (38) Wright, K. (1985). Developing the Prison Environment Inventory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 22(3), 257–277.
<https://doi.org/10.1177/0022427885022003005>
- (39) Wenk, E. A., & Moos, R. H. (1972). Social climates in prison: An attempt to conceptualize and measure environmental factors in total institutions. *Journal of Research in Crime & Delinquency*, 9(2), 134–148.
<https://doi.org/10.1177/002242787200900206>

OVERVIEW OF THE BEGINNING STUDY OF THE PRISON SOCIAL CLIMATE AND THE DEVELOPMENT OF ASSESSMENT INSTRUMENTS

The concept of prison social climate is a popular conceptualization used to describe the contextual characteristics of prison that can have a significant impact on individual behavior, and describes what it is like to live and work in a prison environment, including interpersonal relationships but also the material and organizational dimensions of prison life. Previous research indicates that positive individual perceptions of the prison climate are associated with higher levels of well-being and better mental health, fewer disciplinary offenses and lower levels of aggression, as well as lower rates of recidivism. Relying on previous theoretical and empirical knowledge, the authors of this paper explore the concept of prison social climate, by summarizing the theoretical starting points on which the modern concept of prison social climate is based and developed. They also present the first instruments for assessing prison social climate, with special emphasis on the conceptual and methodological basis of research that preceded the construction of Measuring the Quality of Prison Life (MQPL) as one of the most modern and reliable instruments for measuring prison social climate.

KEYWORDS: prison / convicts / prison social climate / assessment of prison social climate / MQPL